

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
Journal ЕРОНІ [ЕPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ / ARTICLES AND COMMUNICATIONS

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

ВЪЗНИКВАНЕ, РАЗВИТИЕ И ОСОБЕНОСТИ НА ЛУЗО-ИСПАНСКАТА ГРАНИЦА

Слави ДИМИТРОВ

EMERGENCE, DEVELOPMENT AND PECULIARITIES OF LUSITANIC-SPANISH BORDER

Slavi DIMITROV

Abstract: The border between Spain and Portugal, known for centuries under the name of La Raya, appeared gradually during the Middle Ages, when the Kingdom of Portugal and other countries on the peninsula defined their sovereignty. This process developed throughout the Middle Ages up to the beginning of the Modern Times. Even today, despite several contracts, which eliminate restrictions between the two countries, discrepancies in sovereignty and legitimacy are common at some parts of the Spanish-Portugal border. After the accession of Portugal and Spain to the Schengen Agreement (25 June 1991) the situation at the border started changing.

Key words: border, La Raya, Lusitania, Reconquista, Schengen

Континентът Европа се характеризира не само със своята обща култура и история, но също и с многобройните си граници. Пъстрият исторически пейзаж, наследен от Средновековието, създава през XIX в. и XX в. европейски държави, повечето от които съществуват и днес, всяка със свое индивидуално развитие. Малко държави имат толкова слабо променяни през вековете граници, каквато е тази на Испания с Португалия – една от най-старите в Европа. В специализираната и в популярната литература в Испания и Португалия е придобил гражданственост терминът „лузо-испанска граница“ и по тази причина в настоящата статия ще използваме именно този термин за обозначаване на португало-испанската граница.

Ролята и значението на държавните граници не са еднозначни във времето. В повечето от миналите исторически епохи те са променяни много често и сравнително малко са отрязъците от време, през които не са водени войни, чийто резултат в повечето случаи е промяна на тези граници, с което се променял и обхвата на националното географско пространство на една или повече държави. В този смисъл границите са представлявали политически бариери, разделящи често пъти враждуващи страни. В съвременния свят в резултат на дълго и мъчително развитие в много случаи те вече се превръщат в оси на добросъседство и сътрудничество.

Пример за плодотворно сътрудничество са държавните граници между страните от ЕС, които вече имат почти символично значение с отпадането на граничния контрол, на митническите проверки и други функции изпълнявани доскоро между тях. И все пак тези граници запазват значението си на контури на националното географско пространство на страните-членки, върху което съответната държава упражнява свои суверенни права [Жолев, Б. 2008, с. 73].

Пиренейският полуостров е най-големият, най-континенталният и най-слабо разчлененият от трите южноевропейски полуострова с площ 585 000 км². Известен е още като Иберийски полуостров по името на най-старото му население – иберите. Свързва се с континента чрез Пиренеите, които са

разположени по северната му граница със Западна Европа. На запад се мие от водите на Атлантическия океан – от Бискайския залив до Гибралтарския проток, на изток – от Средиземно море. На полуострова се намират крайната западна (нос Кабу да Рока 9°31' з.ш.) и крайната южна точка (нос Тарифа 35°58' с.ш.) на континента.

В границите на Пиренейския полуостров се намират три държави – Испания, Португалия и Андора, както и британското владение Гибралтар. По билото на Пиренеите минава границата между Франция и Испания, като две трети от площта на планината влизат в територията на Испания. Географското положение на полуострова като връзка между Европа и Африка има голямо историческо и стопанско значение [Гловня, М., Благоева, Е. 1989, с. 181].

Заобиколен от море и изолиран от останалата част на Европа, Пиренейският полуостров е с определен от географското си положение исторически път, особено през Античността, когато възможностите на човека за избягване на неудобствата на природата са ограничени. При наличие на застрашителното препятствие – Пиренеите, територията е сякаш осъдена да остане затворена в себе си, недостъпна за идващите от север културни влияния.

Ако разположението на Полуострова оказва значително влияние върху неговата история, същото може да се каже и за вътрешната му структура, подчинена на един насечен релеф, затормозяващ съобщенията чак до XIX в. За разлика от откритите за влияния отвън крайбрежни земи, Централното плато търпи продължителни периоди на изолация, блокирано от планинските вериги на Иберийската система, Андалуските планински местности и върховете на Кантабрия и Галисия, възпрепятстващи връзките между север и юг, изток и запад. По своя релеф полуостровът е разделен на различни географски региони: Месета, Кантабрийски висок бряг, Галисия, долините на Ебро и Гуадалкивир, Леванте, Каталония, които в хода на историята ще се превърнат в културно обособени райони [Жоркасар, В., 2009, с. 10].

Границата между Испания и Португалия, известна през вековете с името Ла Рая, възниква постепенно през Средновековието, когато се формира кралство Португалия, както и другите държави на полуострова. Реконкистата на Пиренейския полуостров, включваща усилията на тези християнски държави, поставя началото на един дълъг процес на разширяване, преформулиране и консолидиране на сухопътните граници, но невинаги линейно и като цяло непредсказуемо. Този процес се осъществява през Средновековието, достигайки до зората на Новото време. Дори и днес, въпреки подписването на няколко последователни договора, премахващи ограниченията между двете страни, несъответствията за суверенитета и легимността продължават по някои участъци от границата между Испания и Португалия. Такъв е например спорът по въпроса за принадлежността на град Оливенса [Limpo, Píriz, 1983. P. 1989, p. 43].

Ла Рая изиграва много важна роля в определянето на границите на съответните сфери на влияние на полуострова между отделните кралства и в консолидацията на Португалия като самостоятелно кралство, което приключва този процес почти два века преди испанците. След като се консолидира и отстоява позициите си на границата, поради невъзможността да се разширява на изток, Португалия се ориентира към открито море, започвайки с понякога доста рисковани експедиции извън Европа¹. Това е стратегическо решение, последствията от което водят да формирането на португалската идентичност със самочувствието на велика колониална сила. Това играе също така успешна роля в стремежа на Португалия да запази своята независимост от силното кралство на Кастилия [Gaspar, J. 1985, p. 225].

Пиренейският полуостров е обитаван от най-дълбока древност. Открити са поселения още от старокаменната епоха [Дойков, В., Дерменджиев, А., 2000, с. 16]. Още през I хил. пр. Хр. в областта между долините на реките Дору и Миню се заселват галисийците, които са племе с келтски произход, а по-късно се установяват и колонисти от Елада, Финикия и Картаген. Към IV – III в. пр. Хр. в централните полупланински части на днешна Португалия се настаняват лузитаните. Те населяват полуострова от VI в. пр. Хр. и произхождат от Месета – планинска и платовидна област, разположена в Централна Испания. Под натиска на келтите лузитаните мигрират на запад и се разполагат между поречията на р. Тежу и р. Дору. В този географски район те създават държавно обединение, наречено Лузитания, което е най-древното наименование на днешна Португалия [Попов, Н. 2010, с. 32].

¹ Torres, J. M. C., 1960, p. 104. Пример в това отношение е и гибелната за португалския крал Себастиан експедиция в Мароко през 1578 г.

През 218 г. пр. Хр. Пиренейският полуостров е завладян от римляните. Те срещат силна съпротива на лузитаните, които през 147 – 139 г. пр. Хр. вдигат въстание, водени от Вириат. То е потушено, а водачът им е убит. През 138 – 136 г. пр. Хр. цялата страна е завладяна и обявена за римска провинция под името Лузитания. Римските легиони построяват много крепости, селища, мостове. Такъв е например величественият римски арков мост при днешния гр. Шавеш на р. Тамега. Столица на римската провинция Лузитания е Бракара Августа (сега гр. Брага). По същото време възниква Аеминум (дн. гр. Куимбра), Фелицитас Юлия (дн. Лисабон), Скалабис (дн. Сантарей), Пакс Юлия (дн. Бежа).

През I в. започва да прониква християнската религия. От V в. датира нашествието на германските племена алани, вандали и остготи и скоро Лузитания става част от Вестготското кралство.

През периода 713 – 718 г. маврите (араби и бербери) завладяват земите на юг от р. Дору и към средата на века образуват своя силна мюсюлманска държава на полуострова – емират, по-късно халифат, с център гр. Кордова в Испания [Димитров, С. 2008, с. 14].

Борбата на християнското население срещу арабите и берберите придобива широка социална основа. В хода на този процес, наречен Реконкиста, възниква с португалската държавност. По това време на полуострова съществуват няколко отделни християнски държави като Астурия, Галисия, Леон, Кастилия, Каталуня, Навара, Арагон.

Първите писмени сведения за графство Портукаленш – люлката на днешна Португалия – се появяват в края на IX в. То е подчинено на кралство Леон и се разполага върху сравнително малка територия северно от р. Дору. Ето защо тази река се счита за първоначална политическа граница на Португалия. Названието на графството произлиза от наименованието на неговата столица, пристанищният град Порту (Порту Калиш – „пристанищна крепост“). Той е разположен в устието на река Дору и е отвоюван от граф Вимера Переш през 868 г. В централната част на днешна Португалия също се образува графство с главен град Куимбра [Попов, Н., 2010, с. 34].

През 1095 г. Анри Бургундски (Енрике) получава като зестра от краля на Кастилия и Леон Алфонсо VI територията, разположена на юг от Галисия, между реките Миню и Тахо, т.е. областите на Брага, Порту, Куимбра и Визеу, заедно с титлата граф на Порту. Мечтата на Енрике е да стане единствен господар на страната, но умира без да може да реализира амбицията си. Вдовицата му не я изоставя и подтиква неговия син и наследник Афонсу Енрикеш да я осъществи [Перес, Х., 2005, с. 60].

Същевременно нараства престижът на Кастилско-Леонското кралство и то се превръща в център на обединителните процеси на полуострова. Кастилският крал Алфонсо VII предприема стъпки към премахването на вътрешните граници, които разделят християнската част на полуострова и отслабват политическото му влияние. Затова той се стреми да подчини отделните кралства и графства на своята власт, запазвайки им известна административна самостоятелност. През 1128 г. португалският граф Афонсу Енрикеш оглавява бунт, насочен срещу Кастилия. Когато през 1135 г. се състои церемония по повод официалното обединение на Кастилия и Леон в едно кралство, сред владетелите на иберийските държави липсва само граф Афонсу I, което символизира зараждащата се независимост на Португалия.

Ето защо отношенията между Алфонсо VII и португалския владетел се изострят. За да бъде преодолян този конфликт, в 1137 г. е подписан Туйският мирен договор, по силата на който Афонсу Енрикеш отново става васал на краля [Попов, Н. 2010, с. 34–35].

След като през 1139 г. разбива арабите при Орика, Афонсу I увеличава значително своята сила и престиж и това му позволява да се обяви за крал на страната под името Афонсу I Енрикеш. Въпреки нежеланието си, кралят на Кастилия и Леон през 1143 г. е принуден от папа Целестин II да го признае. С това на практика е санкционирана независимостта на Португалия. Договорът от Самора е в резултат от мирната конференция, проведена на 4 и 5 октомври 1143 г. между краля на Португалия Афонсу I и краля на Леон и Кастилия Алфонсо VII (фиг. 1). Той обикновено маркира датата на независимостта на Португалия и началото на първата португалска кралска династия. Присъства и папският легат, кардинал Гуидо де Вико. Афонсу I приема върховенството на папата [Saraiva, J. H. 1997, p. 41].

Столица на независима Португалия става Гимарайнш, наречен “люлка на Португалия”. По заповед на крал Афонсу I Енрикеш е построена голяма крепост, запазена и досега. Четири години по-късно от владичеството на арабите са освободени Сантарей, Лисабон и провинция Алентежу.

Фиг. 1. Граници на Португалия според договора от Самора, 1143 г.

Римският папа Александър III през 1179 г. със своята *Bula Manifestis Probatum* признава окончателно независимостта на Португалия и потвърждава кралската титла на Афонсу I Енрикеш [Димитров, С. 2008, с. 14].

Така в периода 1095 – 1179 г. Португалия успява да извоюва своята политическа независимост. Създаден е един нов народ, който занапред не спира да се бори за своята индивидуалност и който продължава само отвоюването на това, което ще се превърне в днешна Португалия.

Така през епохата на Реконкистата в западната част на Пиренейския полуостров започва историята на лузо-испанската граница. И португалското, и кастилско-леонското кралство ще бъдат продължени през следващите години на юг, на пръв поглед без ясно установяване на границите след новите завоевания (фиг. 2).

Фиг. 2. Иберийският полуостров през 1157 г.

Споровете в пограничните райони между християнските кралства на полуострова протичат с по-голяма или по-малка интензивност до края на Средновековието и дори след това, достигайки почти до съвременността.

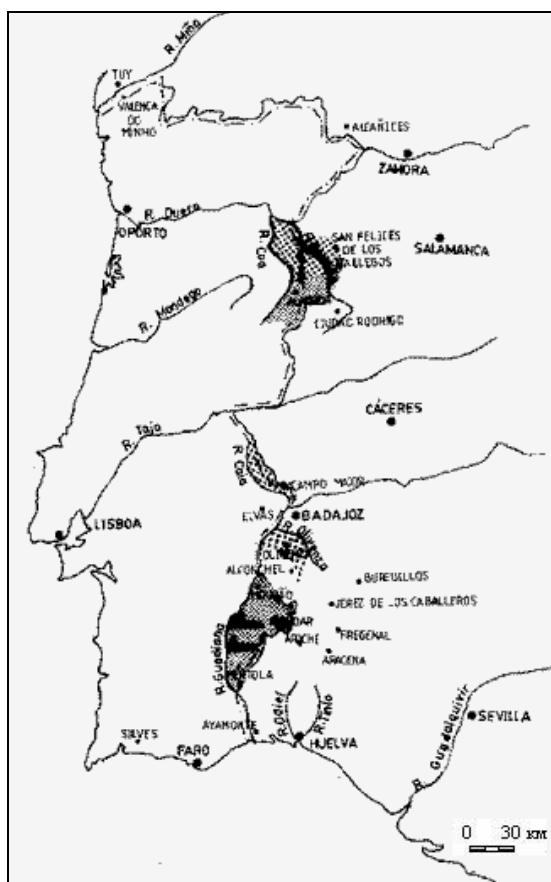
Така например през 1247 г. кралят на Кастилия нахлува в Португалия и се оттегля едва след получаване на някои териториални отстъпки. През 1251 г. португалският монарх Афонсу III завладява от Кастилия населените места Аронше и Арасена. След като територията на Португалия е разширена на юг с Алгарве, между Афонсу III и неговия братовчед – кастилският крал – е установено примирие, превръщащо р. Гуадиана в граница между техните територии.

Скоро конфликтът между двамата избухва отново и приключва едва когато на 16 февруари 1267 г. в Бадахос е подписан договор, който установява окончателно границата между двете страни по течението на р. Гуадиана от притока Кайа до океана. Алфонсо X Кастилски се отказва от претенции за властта над Алгарве и ги преотстъпва на португалския инфант Диниш, който се пада негов внук. В замяна

Португалия се отказва от всякакви претенции спрямо областите между реките Гуадиана и Гуадалкивир. Така, според това споразумение Португалия се отказва от областта Арасена, а Кастилия се примирява с мисълта, че е изгубила Алгарве. Очертанията на територията са много близки до настоящите граници [Saraiva, J. H. 1997, p. 45].

В Алгарве (с името Алграб маврите са означавали крайната западна част на мюсюлманска Иберия) дълго време се запазва мюсюлманското влияние, а провинцията има статут на кралство дълго след като е завоювана от португалците. Споменът за арабското владичество там и до днес се пази от множество архитектурни паметници [Лакост, Ив. 2005, с. 494].

По-късно към Португалия е присъединена Рибакое – Сабугал, Кашелу Рудригу, Алмейда и др. територии, които са дадени от крал Фернандо IV Кастилски на Диниш Португалски посредством договора от Алканисес, подписан на 12 септември 1297 г. (фиг. 3). Така е установена окончателната граница между Португалия и Кастилия до края на Средновековието [Saraiva, J. H. 1997, p. 55].

Фиг. 3. Лузо-испанската граница според договора от Алканисес, 1297 г.

Източник: Ribeiro, O. 1955, pass.

Както бе посочено по-горе, през XII – XIII в. е определена лузо-испанската граница, която има вече повече от седем века история и е една от най-старите в Европа. Със своите 1234 километра дължина тя е и една от най-дългите. Тази граница е не само топографско понятие, но е преди всичко граница от исторически и културен характер.

Макар че участват заедно в Реконкистата срещу мюсюлманите (IX – XIII в.), португалците поддържат с испанците отношения на недоверие и подозрения в експанзионизъм и това не е случайно [Лакост, Ив. 2005, с. 490]. През 1336 г. испанците отново нападат Португалия, а между 1369 – 1371 г. следват няколко нови последователни нахлувания. Продължаващата борба и съперничество между християнските кралства на Полуострова забавя и дори застрашава окончателния триумф над сарацините, които се възползват от тези съперничества, реорганизират силите си и понякога дори възстановяват властта си върху някои от загубените територии.

Така през Средновековието се зараждат недоверие и конфронтация между християнските кралства, което е една от отличителните черти на този дълъг период от историята на Пиренейския полуостров. Различните кралства напредват на юг, като паралелно с формирането на собствената им идентичност, започват да се оформят и съществуващите днес териториални граници между Испания и Португалия. Религиозните граници, които хоризонтално разделят полуострова, са заменени от други вертикално подредени граници, в които отделните християнски кралства разширяват своето влияние на полуострова.

Последователните военни конфликти и териториалните пактове между християнските крале довеждат до генериране на баланса на силите, така че в края на тринадесети век, с подписването на договора от Алканисес през 1297 г., лузо-испанската граница е определена почти в сегашните си граници [**Dos Santos Ramalho, C. J.** 1992, р. 378].

По време на Реконкистата новите заселници издигат замъци от съображения за сигурност, възобновяват съществуващата инфраструктура и развиват самоподдържащ се икономически модел, въз основа на традиционното земеделие и животновъдство.

С течение на времето, новата граница се превръща не само в политическа и териториална, но и в потенциален източник на приходи от регулиране и контрол на търговския трафик. Още в края на XIII в. се споменава първият фискален регламент и се наблюдава създаването на нов данък (десятька на митниците). Въвежда се граничен контрол, създават се митници, появяват се и наченки на мерки срещу контрабандата [**Hinojosa M, J.** 1988, р. 111].

Една от ключовите дати в историята на Португалия е победата срещу кастилската армия при Алжубарота, близо до Лисабон (14 август 1385 г.). С победата в битката при Алжубарота Португалия защитава независимостта си за повече от два века [**Бояджиев, В.** 2005, с. 14].

Въпреки тази победа, конфликтът между испанците и португалците продължава, като следват сблъсъци през 1387 и 1388 г. След това през 1396 г. е нападнат испанският град Бадахос, а година по-късно, испанците на свой ред нападат португалската територия. Войната е отново подновена между 1474 – 1477 г.

След смъртта на бездетния крал Енрике през 1580 г., испанският крал Фелипе II предявява претенциите си за законен наследник на португалския трон. Неговият военачалник херцог де Алба нахлува в Португалия, принуждавайки португалците да се подчинят на испанския крал. Така от 1580 до 1640 г. Португалия е част от обширната империя на испанската корона. Португалската независимост е възстановена от въстанието, избухнало през 1640 г., което поставя на португалския трон крал Жуау IV (1640 – 1656) – основателя на династията Браганса.

Войната за независимост е изключително дълга (мирът с Испания е подписан чак през 1668 г.), което трайно нагнетява португалско-испанските отношения. Затова и не случайно дори и до днес новините за испанските инвестиции в португалската икономика понякога се съобщават с военни или армейски термини – сякаш са поредното завоевание. На дипломатическо равнище днес отношенията между двете държави са изрядни. Окупираният от испанците португалски град Оливенса (7500 жители) дава обилен материал за пограничния спор между двете страни, но той е по-скоро теоретичен, превърнал се е направо във фолклор и няма отрицателни последици върху отношенията между тях.

Военни действия между двете страни се водят и през XVIII в. Между 1702 и 1714 г. Португалия воюва срещу Мадрид във Войната за испанското наследство. Въпреки това, през XVIII в. името „Хиспания“, проявило се в римската епоха, все още означава (например у Франсиско де Кеведо) целия полуостров, разделен между три корони – на Кастилия, на Арагон и на Португалия [**Лакост, Ив.** 2005, с. 261].

Последната промяна в конфигурацията на границата между двете страни се извършва след така наречената „война на портокалите“. Според Договора от Бадахос, подписан на 6 юни 1801 г., Испания окупира португалската територия на Оливенса (фиг. 4). Всички територии в Алентежу, завладени от Испания по време на Войната на портокалите (Ароншес, Кашелу де Виде, Барбасена, Кампу Майор, Журомея, Порталегре и Огела) обаче се връщат на Португалия [**Dos Santos Ramalho, C. J.** 1992, р. 378].

Фиг. 4. Лузо-испанската граница според договора от Бадахос, 1801 г.

Източник: Daveau, S. 1988, pass.

Съвместната граница на двете държави е окончателно утвърдена с договора от Лисабон, подписан на 29 септември 1864 г. Като цяло той потвърждава съществуващите граници между Португалия и Испания, от устието на река Рио Миню до устието на река Гуадиана при вливането на р. Кая, но Португалия получава за себе си суверенитета над така наречените „разпръснати” или „смесени” села². Става дума за териториите около Камбеду, Сотелиню да Рая и Ламадаркош.

Договорът, подготвен от Хуан Хименес де Сандовал и Факуно Гони, представляващи испанската кралица Исабела II (1833 – 1868) и от Нуньо Жузе Северу де Мендоса и Жасинту да Силва Менгу – от името на португалския крал Луиш I (1861 – 1889) е ратифициран от двете страни през 1865 г. Договорът е официализиран на 23 юни 1868 г. в Сантяго де Компостела и е в сила от 5 ноември 1868 г. Има специално спаразумение, отнасящо се до трансграничната търговия и традиционната контрабанда.

Последното споразумение, касаещо границите между Португалия и Испания, е подписано на 29 юни 1926 г. в Лисабон. То регулира териториите в граничните райони на двете страни, от устието на р. Гуадиана до р. Кункос, определени в Договора от 29 септември 1864 г. По този начин се определя ясно граничната линия и статута на съседните гранични села [Medina, G, E. 2003, p. 233].

Дори когато португалският и испанският режим са идеологически много близки – диктатурата на президента Антониу де Оливейра Салазар в Португалия (1928 – 1968) и на генерал Франсиско Франко в Испания (1939 – 1975), отношенията между двете страни остават хладни [Лакост, Ив. 2005, с. 491].

Ограниченията и забраните, войната и мир като цяло са били наложени от далечни мощни центрове, от съответните национални държави, но те не са успели да ограничат граничното население в неговите ежедневни контакти. Това касае сключването на бракове и разговорите на смесен език портуноъл.

² Села, в които някои от къщите са разположени по бившата испанско-португалската граница и не е ясно очертано към кого принадлежат.

Освен това взаимодействието в граничните райони изглежда намалява чувството за национална идентичност и е премахнало много от съществуващите стереотипи за другия. Затова и все още по отношение на границата се използват наименования като „Крайбрежие на плача”, „Завесата”, „Иберийската стена”, „Неразвитата граница” и др. [Pintado, G. A., y Barrenechea, E. 1972, p. 44]

В лузо-испанската граница езикът е ключов елемент за диференциация и това е така, въпреки факта, че в някои анклавни на границата има различни смесени езикови диалекти – барранкеню, ла фала, ел мирандеш, и т.н. На границата има и оригинални смесвания, както на португалски, така и на кастилски език, въпреки че присъствието и този език портуноъл няма равномерно разпределение във всички области на границата, както и във всички слоеве на обществото. Донякъде е учудващо, че в Ла Рая, където често хората говорят и двата езика – испански и португалски, хората обикновено са смирени и с ниско институционално образование.

Съответните национални истории [Bourdieu, P., y Passeron, J. V. 1977, p. 321] предоставят множество препратки, подкрепящи националната идентичност, които естествено са свързани с крале, завоеватели, политически фигури, военни, писатели и др. Дават се като примери избрани факти за крал Афонсу Енрикеш, крал Алфонсо Х Мъдрия, крал Диниш, католическите монарси Исабела и Фернандо, Енрике Мореплавателя, Христофор Колумб, Вашку да Гама, Луиш де Камоинш, Мигел де Сервантес и др. Историческите личности служат за укрепване на тяхната идентичност и за символично разграничаване от другите и така нерядко се показват две противоречащи си картини на историческото минало.

След подписване на Шенгенското споразумение през 1985 г. и присъединяването на Португалия и Испания към него (25 юни 1991 г.) нещата се променят. Сега съществуващата граница е конфигурирана като база за сравнение и опитите да се изгради една културна идентичност по цялата граница изглежда абсурдно, тъй като има значителни вариации на идентичност от двете страни на една и съща граница и дори в рамките на едно и също населено място и сред едни и същи хора. Днес, за непредубедения наблюдател е ясно, че лузо-испанската граница е не толкова линия на териториално разграничаване между две държави, а по-скоро обширна контактна зона на преход и взаимно проникване между два съседни народа.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

- Бояджиев, В.** 2005 – В. Бояджиев. Средновековната иберийска държавност и колониализъм – начало на глобализацията. – В: Год. на СУ Св. Климент Охридски, ГГФ, книга 2 – География, Т. 96, 2005, 5 – 17 [Boyadzhiev, V. Srednovekovnata iberiyska darzhavnost i kolonializam – nachalo na globalizatsiyata, – V: God. na SU Sv. Kliment Ohridski, GGF, kniga 2 – Geografiya, T. 96, 2005, s. 5 – 17].
- Гловня, М., Благоева, Е.** 1989 – М. Гловня, Е. Благоева. Физическа география на континентите. София., 1989. [Glovnya, M., E. Blagoeva, Fizicheska geografiya na kontinentite, S., 1989]
- Димитров, С.** 2008 – Слави Димитров. География на португалогворещите страни. Велико Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2008. [Dimitrov, S. Geografiya na portugalogovoreshtite strani. Univ. izd. Sv. sv. Kiril i Metodiy, V. Tarnovo, 2008]
- Дойков, В., Дерменджиев, А.** 2000 – Васил Дойков, Атанас Дерменджиев. Португалия. Изд. „Фабер”, 2000. [Doikov, V., A. Dermendzhiev, Portugaliya. Izd. „Faber”, 2000]
- Колев, Б.** 2008 – Б. Колев. Националното географско пространство на Република България. София: Херон прес, 2008. [Kolev, B. Natsionalnoto geografsko prostranstvo na Republika Balgariya, S : Heron pres, 2008].
- Кортасар, В.** 2009 – В. Кортасар. Кратка история на Испания. София : Рива, 2009. [Kortasar, V. Kratka istoriya na Ispaniya. S : Riva, 2009].
- Лакост, Ив.** 2005 – Ив. Лакост. Геополитически речник. София.: Труд, 2005. [Lakost, Iv., Geopoliticheski rechnik. S.: Trud, 2005].
- Перес, Х.,** 2005 – Х. Перес. История на Испания. София.: Кама, 2005. [Peres, H., Istoriya na Ispaniya. Izd. S.: Kama, 2005].
- Попов, Н.** 2010 – Н. Попов. Политическа география на португалската колониална империя. София : Аскони, 2010. [Popov, N., Politicheska geografiya na portugalskata kolonialna imperiya. S.: Askoni, 2010].
- Bourdieu, P., Passeron, J. V.** 1977 – P. Bourdieu, J. V. Passeron. La reproducción: elementos para una teoría del sistema de enseñanza, Barcelona, Laia, 1977.
- Daveau, S.** 1988 – S. Daveau. Portugal Geográfico, Lisboa, 1988.
- Dos Santos Ramalho, C. J.** 1992 – C. J. Dos Santos Ramalho. O Reflexo das Rivalidades Luso-Castelhanas no Espaço Raiano (1165 – 1580). – Revista de Estudios Extremeños. Tomo XLVIII, № II. Diputación de Badajoz, 1992.

Gaspar, J. 1985 – J. Gaspar. A fronteira como factor geográfico. – Actas de encuentros/encontros en Ajuda. Diputación de Badajoz, 1985.

Hinojosa M. J. 1988 – M. J. Hinojosa. El comercio en la península ibérica en los siglos bajomedievales. En Actas de los II Estudios de Frontera. Diputación provincial de Jaén, 1988.

Limpo, Píriz, 1983. P. 1989 – P. Limpo. Olivenza, entre España y Portugal: (un catálogo crítico de la bibliografía española sobre Olivenza), 1989.

Medina, G. E. 2003 – G. E. Medina. Contrabando en la Raya de Portugal. Institución Cultural el Brocense. Cáceres, 2003.

Pintado, G. A., y Barrenechea, E. 1972 – G. A. Pintado y E. Barrenechea. La raya de Portugal. La frontera del subdesarrollo. Cuadernos para el diálogo. Madrid, 1972.

Ribeiro, O. 1955 – O. Ribeiro. Aspectos e problemas de expansão portuguesa, Lisboa: Fundação da Casa de Bragança, 1955, p. 32.

Saraiva, J. H. 1997 – J. H. Saraiva. Portugal – A Companion History. Manchester: Carcanet Press, 1997.

Torres, J. M. C. 1960 – J. M. C. Torres. Fronteras hispánicas: geografía e historia, diplomacia y administración. Instituto de Estudios Políticos. Madrid, 1960.